

Διάγραμμα μαθήματος

Κωδικός Μαθήματος THEO-580DL	Τίτλος Μαθήματος Χριστιανική λατρεία, υμνολογία και τέχνη, κανονικό δίκαιο	Πιστωτικές Μονάδες ECTS 7,5
Προαπαιτούμενα Κανένα	Τμήμα Θεολογίας	Εξάμηνο Εαρινό
Κατηγορία Μαθήματος Υποχρεωτικό	Γνωστικό Πεδίο Χριστιανική λατρεία, υμνολογία και τέχνη, κανονικό δίκαιο	Γλώσσα Διδασκαλίας Ελληνικά
Επίπεδο Σπουδών Μεταπτυχιακές σπουδές	Διδάσκων Καθηγητής Νικόλαος Γκιολές Καθηγητής Θεόδωρος Γιάγκου Καθηγητής Παναγιώτης Σκαλτσής Δρ Γεώργιος Βλαχάκης Δρ Φωτεινή Νταντάλια Δράκου	Έτος Σπουδών Α
Τρόπος Διδασκαλίας Εξ Αποστάσεως	Πρακτική Άσκηση	Συναπαιτούμενα Κανένα

Στόχοι μαθήματος

Οι βασικοί στόχοι του μαθήματος είναι:

Μέρος I Χριστιανική Λατρεία

- Κατανόηση της σχέσης της Καινής Διαθήκης με την εβραϊκή λατρεία και της σχέσης του εβραϊκού με το Χριστιανικό βάπτισμα
- Κατανόηση των Χριστολογικών ύμνων στην Καινή Διαθήκη και των κειμένων προσευχών σε έργα Αποστολικών Πατέρων

Μέρος II Υμνολογία

- Κατανόηση της εξέλιξης της βυζαντινής μουσικής και υμνογραφίας
- Μελέτη του έργου των μεγάλων βυζαντινών μουσικών και μελωδών στο πλαίσιο των ιστορικών και θεολογικών προσεγγίσεων της ψαλτικής, της υμνογραφίας και της Βυζαντινής Λειτουργικής

Μέρος III Χριστιανική και βυζαντινή αρχαιολογία

- Κατανόηση της ιστορίας της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής κυρίως της παλαιοχριστιανικής ή πρωτοβυζαντινής περιόδου (330 - μέσα ή τέλος 7ου αι.)
- Κατανόηση των χαρακτηριστικών της οικοδομικής δραστηριότητα στην αυτοκρατορία
- Κατανόηση της μεθόδου συγκριτικής χρονολόγησης μνημείων, που δεν παρέχουν σαφή χρονολογικά στοιχεία, όπως επιγραφές ή ιστορικές μαρτυρίες
- Γνωριμία με την προβληματική για την εικονογραφική ανάλυση και ερμηνεία των χριστιανικών παραστάσεων
- Γνωριμία με την εξαιρετικά πλούσια και λεπτομερή διακόσμηση των μνημείων και των σημαντικών και αξιόλογων ψηφιδωτών και των τοιχογραφιών, που έχουν διασωθεί από τον 5ο αι. μ.Χ.
- Αφομοίωση του πώς η τέχνη αυτή υπηρετεί τη νέα κοσμοθεωρία και επεξηγεί στους πιστούς μέσω της εικονογραφίας την χριστιανική διδασκαλία, αλλά και στηρίζει την δογματική της Εκκλησίας
- Προσέγγιση, ανάλυση και ερμηνεία της παλαιοχριστιανικής ζωγραφικής και τέχνης μέσα από τα σημαντικά μνημεία του Σινά και της Κύπρου
- Κατανόηση της σχέσης των μνημείων με τα ιστορικά γεγονότα της εποχής και την κοινωνία
- Κατανόηση της σχέσης εικόνας και κειμένου
- Εξοικείωση με την παλαιοχριστιανική τεχνοτροπία και διατύπωση της σημασίας των ιδεολογικών αντιλήψεων, που υπηρετεί

Μέρος IV Κανονικό Δίκαιο

- Μελέτη του ακαδημαϊκού γνωστικού αντικειμένου, που ακούει στο θεσμικό όνομα “Κανονικό Δίκαιο”, ενώ η Πατερική Κανονική Παράδοση, εξ αρχής (3ος αι.), από την χαραυγή της κανονικής αυτής διεργασίας, της διαφύλαξε άλλο όνομα, πέρα και μακριά από δικαιοτικές διαδικασίες, που παραπέμπει στο σημερινό εν χρήσει όνομα. Πρόκειται για τον τρίτο πυλώνα της Θεολογίας, την “Κανονική Οικονομία”, δηλαδή τον πυλώνα της διαποίμανσης (της ένταξης στην εσχατολογική πορεία) των λαών ανά την Οικουμένη, της διοικησιολογίας. Το θεσμικό πλαίσιο επιβάλλει την χρήση του όρου, που καθιερώθηκε τους δύο τελευταίους αιώνες
- Κατανόηση ότι “Κανονική Οικονομία” είναι ίσως ο καταλληλότερος όρος, που προσιδιάζει στην ταυτότητα, το περιεχόμενο και το όραμα του Κανονικού Δικαίου, γιατί εκφράζει αυτό που αποπειράται η Εκκλησία, μέσω των Ιερών Κανόνων, στην Ιστορία και στο επίπεδο της Θείας Οικονομίας
- Κατανόηση της ιστορικής θεώρησης των εκκλησιαστικών πηγών δικαίου, της εξελικτικής πορείας του δικαίου και της επίδρασης του χριστιανισμού, καθώς επίσης και της διαχρονικής ανάγκης θέσπισης εκκλησιαστικών κανόνων δικαίου από την Πολιτεία
- Μελέτη των νέων νομοκανονικών εκδόσεων
- Κατανόηση της σπουδαιότητας των κανονικών αποκρίσεων, των μονογραφιών και των πατριαρχικών πράξεων στην οργάνωση της Εκκλησίας
- Κατανόηση της κανονικής διδασκαλίας της Εκκλησίας σχετικά με τη Θεία Λειτουργία

Μαθησιακά αποτελέσματα

Οι μεταπτυχιακοί φοιτητές / μεταπτυχιακές φοιτήτριες θα μπορούν:

Μέρος I Χριστιανική Λατρεία

- Να αποκτήσουν γνώση των βασικών θεμάτων, που διέπουν τη χριστιανική λατρεία και τις βάσεις της ορθόδοξου λειτουργικής παραδόσεως
- Να κατανοήσουν τη σχέση της Καινής Διαθήκης με την εβραϊκή λατρεία και τη σχέση του εβραϊκού με το Χριστιανικό βάπτισμα, καθώς επίσης την ιστορία, την τέλεση και τη θεολογία του χριστιανικού βαπτίσματος
- Να μελετήσουν την προέλευση, τις ομοιότητες και τις διαφορές της Θείας Ευχαριστίας από αντίστοιχα τμήματα της εβραϊκής λατρείας
- Να μελετήσουν τους Χριστολογικούς ύμνους στην Καινή Διαθήκη και τα κείμενα προσευχών σε έργα Αποστολικών Πατέρων

Μέρος II Υμνολογία

- Να εξοικειωθούν με θέματα, που άπτονται του εκσυγχρονισμού του τυπικού της Θείας λειτουργίας και της σχέσεώς της με τη Δυτική παράδοση
- Να κατανοήσουν την εξέλιξη της βυζαντινής μουσικής και υμνογραφίας και την σχέση της με την κλασική ελληνική μουσική θεωρία και την ιουδαϊκή ψαλτική
- Να μελετήσουν την προέλευση και ιστορία της Βυζαντινής μουσικής, την Ελληνική μουσική θεωρία και ειδωλολατρική παράδοση, καθώς και τη σχέση μεταξύ βυζαντινής μουσικής και ιουδαϊκών ψαλμών
- Να μελετήσουν τους μεγάλους βυζαντινούς μουσικούς και τον χαρακτήρα των βυζαντινών μελωδών στο πλαίσιο της ιστορικών και θεολογικών προσεγγίσεων της ψαλτικής, της υμνογραφίας και της βυζαντινής λειτουργικής
- Να κατανοήσουν τη σημασία της ενεργούς συμμετοχής των πιστών στην θεία λειτουργία

Μέρος III Χριστιανική και βυζαντινή αρχαιολογία

- Να αντιληφθούν τους παράγοντες, που καθόρισαν την χριστιανική τέχνη, αγιογραφία και αρχιτεκτονική
- Να κατανοήσουν την ιστορία της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής, κυρίως της παλαιοχριστιανικής ή πρωτοβυζαντινής περιόδου (330 - μέσα ή τέλος 7ου αι.)
- Να μελετήσουν τα πολεοδομικά στοιχεία της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής, καθώς επίσης τα υλικά και τους τρόπους δομής των εκκλησιαστικών κτηρίων
- Να κατανοήσουν τα χαρακτηριστικά της οικοδομικής δραστηριότητα στην αυτοκρατορία
- Να παρουσιάσουν τη σχέση των μνημείων με τα ιστορικά γεγονότα της εποχής και την κοινωνία και να γνωρίσουν την εξαιρετικά πλούσια και λεπτομερή διακόσμηση των μνημείων, των σημαντικών ψηφιδωτών και τοιχογραφιών, που έχουν διασωθεί και ανάγονται στον 5ο αι. μ.Χ.
- Να εξοικειωθούν με την παλαιοχριστιανική ζωγραφική τέχνη και τη μελέτη της σχέσης εικόνας και κειμένου

Μέρος IV Κανονικό Δίκαιο

- Να κατανοήσουν την ιστορική θεώρηση των εκκλησιαστικών πηγών δικαίου και τη διαχρονική ανάγκη θέσπισης εκκλησιαστικών κανόνων δικαίου από την Πολιτεία
- Να μελετήσουν τα σχόλια και τις ερμηνείες των βυζαντινών κανονολόγων
- Να κατανοήσουν τη σημασία των μοναστηριακών τυπικών και τη σπουδαιότητα των κανονικών αποκρίσεων, των μονογραφιών και των πατριαρχικών πράξεων στη οργάνωση της Εκκλησίας
- Να κατανοήσουν τις νομοκανονικές συλλογές την περίοδο της τουρκοκρατίας
- Να κατανοήσουν τον σκοπό και τη σημασία της συγγραφής του Πηδαλίου από τον άγιο Νικόδημο Αγιορείτη
- Να κατανοήσουν την κανονική διδασκαλία της Εκκλησίας σχετικά με τη Θεία Λειτουργία
- Να μελετήσουν την ποιμαντική στάση της Εκκλησίας έναντι των αιρετικών και σχισματικών και τη λειτουργική εκκλησιαστική τάξη της αποδοχής των αιρετικών

Περιεχόμενο μαθήματος

Το περιεχόμενο του μαθήματος αποτελείται από τις ακόλουθες θεματικές ενότητες:

Μέρος I Χριστιανική Λατρεία

- Η λειτουργική ζωή της Εκκλησίας, όπως διαμορφώθηκε διαχρονικά από την αρχέγονη Εκκλησία μέχρι σήμερα
- Η σχέση της Καινής Διαθήκης με την εβραϊκή λατρεία
- Η σχέση του εβραϊκού με το Χριστιανικό βάπτισμα
- Προέλευση, ομοιότητες και διαφορές της Θείας Ευχαριστίας από αντίστοιχα τμήματα της εβραϊκής λατρείας - θεολογία του Μυστηρίου
- Ιστορία, τέλεση και θεολογία του χριστιανικού βαπτίσματος
- Οι Χριστολογικοί ύμνοι στην Καινή Διαθήκη
- Κείμενα προσευχών σε έργα Αποστολικών Πατέρων

Μέρος II Υμνολογία

- Προέλευση και ιστορία της Βυζαντινής μουσικής
- Ελληνική μουσική θεωρία και ειδωλολατρική παράδοση
- Η σχέση μεταξύ βυζαντινής μουσικής και ιουδαϊκών ψαλμών
- Οι μεγάλοι βυζαντινοί μουσικοί
- Η ιστορική εξέλιξη της ψαλτικής
- Ο χαρακτήρας των Βυζαντινών μελωδών
- Υμνογραφία και Βυζαντινή Λειτουργική
- Ιστορικές και θεολογικές προσεγγίσεις

- Το πρόβλημα της ανανέωσης της θείας λειτουργίας και της επαναθεωρήσεως των λειτουργικών βιβλίων
- Ενεργός συμμετοχή των πιστών στην θεία λειτουργία

Μέρος III Χριστιανική και βυζαντινή αρχαιολογία

- Ορισμός, χρονικές περίοδοι και πηγές της Χριστιανικής και βυζαντινής αρχαιολογίας
- Παλαιοχριστιανική τέχνη (2ος αι. - 7ος αι. μ.Χ.)
- Πρωτοβυζαντινή Τέχνη (7ος - 843)
- Μεσοβυζαντινή τέχνη (843 - 1204)
- Υστεροβυζαντινή τέχνη (1204 - 1453)
- Μεταβυζαντινή τέχνη (1453 - 19ος αι.)
- Δίδεται ιδιαίτερη έμφαση στις εξής θεματικές:
 - Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική της κυρίως παλαιοχριστιανικής ή πρωτοβυζαντινής περιόδου (330 - μέσα ή τέλος 7ου αι.). Επισημαίνεται ότι τα όρια ανάμεσα στις κοσμικές και θρησκευτικές χρήσεις της βασιλικής ήταν ρευστά. Την περίοδο του Μεγάλου Κωνσταντίνου η χριστιανική βασιλική ήταν μια αίθουσα δημόσιων συγκεντρώσεων με θρησκευτικές αποχρώσεις και σκοπό τη λατρεία του Κυρίου
 - Η θρησκευτική αρχιτεκτονική της περιόδου μέχρι τον Ιουστινιανό. Επικράτησε η βασιλική, την οποία χαρακτήριζε η απλή δρομική κάτοψη και οι μεγάλες διαστάσεις, εξυπηρετώντας λειτουργικούς ή στεγαστικούς σκοπούς αντίστοιχα. Οι βασιλικές ήταν κτήρια με απλή δομή, που εξασφάλιζε εντυπωσιακό αποτέλεσμα. Ο εσωτερικός διάκοσμος, η ποικιλία και ο πλούτος της διακόσμησης υπερείχε από τις αρχιτεκτονικές αξίες
 - Η παλαιοχριστιανική μνημειακή ζωγραφική με βάση τα σημαντικότερα παλαιοχριστιανικά μνημεία με ψηφιδωτό διάκοσμο της Ανατολής:
 - 1 το Ρωμαϊκό κτίσμα της Ροτόντας του Αγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης. Διεξάγεται επισκόπηση του ψηφιδωτού διακόσμου, του εικονογραφικού προγράμματος, της χρονολόγησης των ψηφιδωτών και δίδεται η ερμηνεία των διαφόρων παραστάσεων του μνημείου και της ζώνης των μαρτύρων
 - 2 η Βασιλική της Αχειροποιήτου και το Καθολικό της Μονής Λατόμου της Θεσσαλονίκης. Μελετάται το σημαντικότερο σωζόμενο δείγμα παλαιοχριστιανικής βασιλικής στην Ελλάδα και αναλύεται η θεματολογία του ψηφιδωτού διακόσμου, το εικονογραφικό πρόγραμμα και η θεματολογία, που είναι σχετική με τις συμβολικές αλληγορίες του χριστιανικού παραδείσου και της επικράτησης του χριστιανισμού
 - 3 ο Ναός του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Στο πλαίσιο της ιστορικής διαδρομής του μνημείου, της μελέτης και επισκόπησης του γλυπτικού και ψηφιδωτού διακόσμου και του εικονογραφικού προγράμματος, καθώς και της χρονολόγησης των ψηφιδωτών, δίδεται η ερμηνεία των διαφόρων παραστάσεων του σημαντικότερου αυτού μνημείου
 - 4 τα σημαντικότερα παλαιοχριστιανικά μνημεία με ψηφιδωτό διάκοσμο της Ανατολής που διασώζονται στη Μονή της Αγίας Αικατερίνης στο Σινά και την Κύπρο. Πραγματοποιείται επισκόπηση του ψηφιδωτού διακόσμου, του

εικονογραφικού προγράμματος, της χρονολόγησης των ψηφιδωτών και δίδεται η ερμηνεία των διαφόρων παραστάσεων των μνημείων

Μέρος IV Κανονικό Δίκαιο

- Οι “βυζαντινές” πηγές δικαίου, που είναι απαραίτητες τόσο για τον ερευνητή / νομικό όσο και τον ερευνητή / θεολόγο, αφού συμβάλουν στη διεύρυνση των ιστορικών νομικών γνώσεων του και στη διαμόρφωση της προσωπικής / επιστημονικής κρίσης του. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στις εκκλησιαστικές πηγές δικαίου, στους ιερούς κανόνες, στις αποφάσεις τοπικών και οικουμενικών συνόδων, τους νομοκάνονες, στα σχόλια και στις ερμηνείες των βυζαντινών κανονολόγων
- Οι πρώτες συλλεκτικές προσπάθειες συγκέντρωσης / κωδικοποίησης κανόνων δικαίου, καθώς και οι πρώτες συστηματικές συλλογές κανόνων
- Οι εκκλησιαστικές πηγές δικαίου από την εποχή των Μακεδόνων μέχρι και την άλωση του 1204 και μέχρι την κατάλυση του “Βυζαντινού” κράτος 1453
- Τα πρόσωπα των “Βυζαντινών” κανονολόγων, τα κείμενα των οποίων υπήρξαν σημαντικότερες πηγές δικαίου
- Η σχέση του Πηδαλίου με τις παλαιότερες νομοκανονικές συλλογές και ο λόγος σύνταξης και έκδοσής του από τον άγιο Νικόδημο τον Αγιορείτη. Παράλληλα μελετάται η χρήση από μοναχούς και ιερομονάχους και γενικότερα κληρικούς για την άσκηση της ποιμαντικής, διοικητικής, δικαστικής και λειτουργικής διακονίας τους, το περιεχόμενο των νομοκανονικών συλλογών και η σχέση τους με το μυστήριο της εξομολόγησης
- Η εκκλησιαστική διδασκαλία σχετικά με τη θεία λειτουργία. Επισημαίνεται ότι η Εκκλησία ρυθμίζει τα λειτουργικά θέματά της κατά βάση και ανάλογα τις ποιμαντικές ανάγκες αποσκοπώντας στην πνευματική οικοδόμηση των μελών της
- Ο τρόπος αποδοχής των αιρετικών και των σχισματικών στην Εκκλησία, όπως καθορίζεται από τους ιερούς κανόνες των Οικουμενικών Συνόδων αλλά και τη γενικότερη κανονική νομοθεσία. Παράλληλα υπογραμμίζεται η ποιμαντική στάση της Εκκλησίας, η οποία διαμορφώθηκε ανάλογα με τα πρόσωπα, την εποχή και τις συνθήκες

Μαθησιακές δραστηριότητες και διδακτικές μέθοδοι

Διαλέξεις, σεμινάρια, παρακολούθηση μαθημάτων, ατομική καθοδήγηση

Μέθοδοι αξιολόγησης

Εβδομαδιαίες δραστηριότητες, γραπτή εργασία και τελική γραπτή εξέταση

Απαιτούμενα διδακτικά εγχειρίδια και βιβλιογραφία

Πηγές

- 1 Scholastici, I., Synagoga L Titulorum ceteraque eiusdem opera iuridica. Tomus I, Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Abteilung. Neue Folge. Heft 14, υπό Benešević Vladimir, München 1937

Βιβλιογραφία

Ελληνική βιβλιογραφία

- 1 Γιάγκου, Θ., Κανόνες και λατρεία, Θεσσαλονίκη 2001
- 2 Γιάγκου, Ξ. Θ., Ισαάκ Μοναχού νομοκάνονον πρόχειρον, Θεσσαλονίκη 2003
- 3 Γιάγκου, Ξ. Θ., Ο νομοκάνων Θεόκλητου Καρατζά του Καυσοκαλυβίτου, Η επίτομη μορφή, Θεσσαλονίκη 1999
- 4 Γκιολές, Ν., Οι τοιχογραφίες του Καθολικού της Μονής Διονυσίου στο Άγιο Όρος, Άγιον Όρος 2009
- 5 Γκιολές, Ν., Παλαιοχριστιανική μνημειακή ζωγραφική (π.300 - 726), Αθήνα 2007
- 6 Γκιολές, Ν., Η Αθήνα στους πρώτους χριστιανικούς αιώνες. Πολεοδομική εξέλιξη, Αθήνα 2005
- 7 Γκιολές, Ν., Η επίδραση της βυζαντινής τέχνης στη γερμανική της εποχής των Οθωνιδών και των πρώτων Σαλιδών αυτοκρατόρων (β' μισό 10ου - α' μισό 11ου αιώνα), Αθήνα 2003
- 8 Γκιολές, Ν., Η χριστιανική τέχνη στην Κύπρο, Λευκωσία 2003
- 9 Γκιολές, Ν., Βυζαντινή ναοδομία (600-1204), Αθήνα 2002
- 10 Γκιολές, Ν., Παλαιοχριστιανική τέχνη: Μνημειακή ζωγραφική (π.300-726), Αθήνα 2002
- 11 Γκιολές, Ν., Παλαιοχριστιανική τέχνη: Ναοδομία (π.200-600), Αθήνα 1998
- 12 Γκιολές, Ν., Οι ψηφιδωτές εικόνες του οικουμενικού πατριαρχείου και οι αναθέτες τους, ΔΧΑΕ 17 (1993-1994), 249-258
- 13 Γκιολές, Ν., Ο βυζαντινός τρούλλος και το εικονογραφικό του πρόγραμμα, Αθήνα 1990
- 14 Γκιολές, Ν., Παλαιοχριστιανική τέχνη. Ναοδομία (π. 200 - 600), Αθήνα 1998
- 15 Γκιολές, Ν., Βυζαντινή ναοδομία (600 - 1204), Αθήνα 1987
- 16 Γκιολές, Ν., Η Ανάληψις του Χριστού βάσει των μνημείων της Α' χιλιετηρίδος, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1981
- 17 Γούναρης, Γ., Εισαγωγή στην Παλαιοχριστιανική Αρχαιολογία, Α' Αρχιτεκτονική, Θεσσαλονίκη 2000
- 18 Γούναρης, Γ., Εισαγωγή στην Παλαιοχριστιανική Αρχαιολογία, Β' Ζωγραφική, Θεσσαλονίκη 2007
- 19 Γούναρης, Γ., "Αρχαιοελληνικά θέματα και παραστάσεις στη βυζαντινή τέχνη", Ο Απόστολος Παύλος και ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός, Βέροια 2004, 139-167
- 20 Δημαράς, Ν., Ιστορία του δημοσίου ρωμαϊκού δικαίου και των πηγών, Αθήνα 1896
- 21 Καραγιαννόπουλος, Ι., Βυζαντινή διπλωματική Α'. Αυτοκρατορικά έγγραφα, Θεσσαλονίκη 1972
- 22 Μενεβίσογλου Παύλου (Μητροπολίτου Σουηδίας), 'Η εισηγητική έκθεσις τοῦ Δωροθέου Βουλησµᾶ περι τοῦ Πηδαλίου, 'Επιστημονική παρουσία ἐστίας θεολόγων Χάλκης, Β', (ἐν Ἀθήναις 1991) 343-366
- 23 Μενεβίσογλου Παύλου (Μητροπολίτου Σουηδίας), 'Ιστορική εἰσαγωγή εἰς τούς κανόνας τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, Στοκχόλμη 1990
- 24 Μενεβίσογλου, Π., Τὸ ἅγιον μύρον ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἴδια κατὰ τὰς πηγὰς καὶ τὴν πρᾶξιν τῶν νεωτέρων χρόνων τοῦ Οἰκουµενικοῦ πατριαρχείου, Θεσσαλονίκη 1971 (ανατ. 1983)
- 25 Μπούρας, Χ., Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, Αθήνα 2001

- 26 Μπούρας, Χ., Ιστορία της Αρχιτεκτονικής. Τόμος 2ος, Αθήνα 2001
- 27 Νάσση, Χρ., Η τελεσιουργία του μυστηρίου της ευχαριστίας: κανονική διδασκαλία και λειτουργική τάξη, Θεσσαλονίκη 2007
- 28 Πανσελήνου, Ν., Βυζαντινή Ζωγραφική, Αθήνα 2000
- 29 Πανσελήνου, Ν., Βυζαντινή ζωγραφική. Η βυζαντινή κοινωνία και οι εικόνες της, Αθήνα 2010
- 30 Ράλλη, Α. Γ., Ποτλή, Μ., Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἁγίων καὶ πανευφύμων Ἀποστόλων καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων καὶ τῶν κατὰ μέρος ἁγίων πατέρων, τ. Α΄-ΣΤ΄, Αθήνησιν 1852-1859, φωτοαντ. εκδ. Αθήναι 1966
- 31 Στουφή Πουλημένου, Ιω., Χριστιανική και Βυζαντινή Αρχαιολογία και Τέχνη, Αθήνα 2011
- 32 Τρωϊάνος, Σπ., Βελισσαροπούλου - Καρακώστα, Ι., Ιστορία Δικαίου, Αθήνα 2010
- 33 Τρωϊάνου, Ν. Σπ., Οι πηγές του Βυζαντινού δικαίου, Αθήνα - Κομοτηνή 1999

Προτεινόμενα διδακτικά εγχειρίδια και συμπληρωματική βιβλιογραφία

Προαιρετική βιβλιογραφία

Ελληνική βιβλιογραφία

- 1 Αγγελίδη, Χ., Παπαμαστοράκης, Τ., “Η Μονή των Οδηγών και η λατρεία της Θεοτόκου Οδηγήτριας”. Στο: Μήτηρ Θεού. Απεικονίσεις της Παναγίας στη βυζαντινή τέχνη, Βασιλάκη, Μ. (επιμ.), Αθήνα 2000, 373-387
- 2 Αντουράκης, Γ. Β., Ο Άγιος Νικόλαος στη βυζαντινή τέχνη και παράδοση. Εικονογραφική και λειτουργική σπουδαιότητα του Αγίου Νικολάου ως συλλειτουργού ιεράρχου στις αψίδες των βυζαντινών εκκλησιών, Αθήνα 1988
- 3 Αντωνιάδης, Ε., Έκφρασις της Αγίας Σοφίας, Αθήνα 1983
- 4 Ασημακοπούλου Ατζακά, Π., Πελεκανίδου, Ε., Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος, Πελοπόννησος - Στερεά Ελλάδα, τόμος ΙΙ, Θεσσαλονίκη 1987
- 5 Ασημακοπούλου Ατζακά, Π., Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος, τόμος ΙΙΙ: Μακεδονία - Θράκη, 1: Τα ψηφιδωτά δάπεδα της Θεσσαλονίκης. Οργανισμός “Θεσσαλονίκη - Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης”, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Θεσσαλονίκη 1998
- 6 Ασημακοπούλου Ατζακά, Π., Ψηφιδωτά δάπεδα, Προσέγγιση στην τέχνη του αρχαίου ψηφιδωτού, Θεσσαλονίκη 2003
- 7 Ατζακά, Γ., Το επάγγελμα του ψηφοθέτη (4ος αι. π.Χ. - 8ος αι. μ.Χ.), Αθήνα 2011
- 8 Αχειμάστου Ποταμιάνου, Μ., Βυζαντινές τοιχογραφίες, Ελληνική Τέχνη, Αθήνα 2006
- 9 Αχειμάστου Ποταμιάνου, Μ., Εικόνες του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών, Αθήνα 1998
- 10 Αχειμάστου Ποταμιάνου, Μ., Η μονή Φιλανθρωπητών και η πρώτη φάση της μεταβυζαντινής ζωγραφικής, Αθήναι 1995
- 11 Βασιλάκη, Μ. (επιμ.), Μήτηρ Θεού. Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή Τέχνη, Αθήνα 2000
- 12 Βελένης, Γ., Μεσοβυζαντινή Ναοδομία στη Θεσσαλονίκη, Αθήνα 2003
- 13 Βογιατζής, Σ., Συμβολή στην ιστορία της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής της Κεντρικής Ελλάδος κατά τον 16ο αιώνα. Οι μονές του Αγίου Βησσαρίωνος (Δούσιχο) και του Οσίου Νικάνορος (Ζάβορδα), Αθήνα 2000
- 14 Βοκοτόπουλος, Π., Βυζαντινές εικόνες, Ελληνική Τέχνη, Αθήνα 1995

- 15 Βοκοτόπουλος, Π., Η κρητική ζωγραφική τον 16ο αιώνα, Αθήνα 1993
- 16 Γαλάβαρης, Γ., Ζωγραφική ελληνικών χειρογράφων, Ελληνική Τέχνη, Αθήνα 1995
- 17 Γαλάβαρης, Γ., Ιερά Μονή Ιβήρων. Εικονογραφημένα Χειρόγραφα, Άγιον Όρος 2000
- 18 Γαρίδης, Μ., Μεταβυζαντινή ζωγραφική (1450-1600), μετάφραση από γαλλικά Γαρίδη, Αγγ., Αθήνα 2007
- 19 Γιάγκου, Θ., “Λειτουργικοκανονικές διατάξεις στον νομοκάνονα Μ. Λαύρας Κ 14 (1301)”, Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ., Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας 4 (1995) 73-103
- 20 Γκίκα, Αθ., Προϋποθέσεις και συχνότητα μετοχής στη θεία ευχαριστία, Ποιμαντική προσέγγιση, Θεσσαλονίκη 1994
- 21 Γκιολές, Ν., Βυζαντινή ναοδομία (600-1204), Αθήνα 1987
- 22 Γκιολές, Ν., Ο βυζαντινός τρούλλος και το εικονογραφικό του πρόγραμμα (μέσα 6ου αι.-1204), Αθήνα 1990
- 23 Γκιολές, Ν., Παλαιοχριστιανική τέχνη. Ναοδομία (π. 200-600), Αθήνα 1998
- 24 Γκιολές, Ν., Η χριστιανική τέχνη στην Κύπρο, Λευκωσία 2003, 31 κ.εξ.
- 25 Γκιολές, Ν., Οι ψηφιδωτές εικόνες του οικουμενικού πατριαρχείου και οι αναθέτες τους, ΔΧΑΕ 17 (1993-1994), 249-258
- 26 Γκιολές, Ν., Παλαιοχριστιανική μνημειακή ζωγραφική (π. 300 - 726), Αθήνα 2007
- 27 Γκουτζιούδης, Μ., Καινοδιαθηκικές Μελέτες με τη Συνδρομή της Αρχαιολογίας, Θεσσαλονίκη 2012.
- 28 Γούναρης, Γ., “Αρχαιοελληνικά θέματα και παραστάσεις στη βυζαντινή τέχνη”, Ο Απόστολος Παύλος και ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός, Βέροια 2004, 139-167
- 29 Γούναρης, Γ., Εισαγωγή στην Παλαιοχριστιανική Αρχαιολογία, Α΄ Αρχιτεκτονική, Θεσσαλονίκη 2000
- 30 Γούναρης, Γ., Εισαγωγή στην Παλαιοχριστιανική Αρχαιολογία, Β΄ Ζωγραφική, Θεσσαλονίκη 2007
- 31 Ζίας, Ν., Φώτης Κόντογλου ζωγράφος, Αθήνα 1991
- 32 Ζωγραφίδης, Γ., Βυζαντινή φιλοσοφία της εικόνας. Μια ανάγνωση του Ιωάννη Δαμασκηνού, Αθήνα 1997
- 33 Θεοχαρίδου, Κ., Η αρχιτεκτονική του ναού της Αγίας Σοφίας στη Θεσσαλονίκη από την ίδρυσή του μέχρι σήμερα. Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου αρ. 52, Αθήνα 1994
- 34 Ιωάννης Χ. Τασσιάς (Αρχιμανδρίτης), Ο Άγιος Γεώργιος, Ροτόντα, Θεσσαλονίκη 1995
- 35 Καδάς, Σ., “Βυζαντινή τέχνη”. Στο: Παλιούρας, Α. (επιμ.), Μακεδονία. Αρχαιολογία - πολιτισμός, τ. Α΄-Β΄, Αθήνα 1997, 59-97
- 36 Καλαβρέζου, Ι., “Η Παναγία ως μητέρα”. Στο: Βασιλάκη, Μ. (επιμ.), Μήτηρ Θεού. Απεικονίσεις της Παναγίας στη βυζαντινή τέχνη, Αθήνα 2000, 41-45
- 37 Καλοκύρης, Κ. Δ., Η Θεοτόκος εις την εικονογραφίαν Ανατολής και Δύσεως, Θεσσαλονίκη 1972
- 38 Κατσαβέλη, Ο., Προσωποποιήσεις της γης και της τύχης σε υφάσματα και ψηφιδωτά δάπεδα της ύστερης αρχαιότητας, Θεσσαλονίκη 2009
- 39 Κατσιώτη, Α., Οι σκηνές της ζωής και ο εικονογραφικός κύκλος του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου στη Βυζαντινή Τέχνη, Αθήνα 1998
- 40 Κόντογλου, Φ., Έκφρασις της ορθοδόξου εικονογραφίας, I - II, Αθήνα 1960
- 41 Κουκουλές, Φ., Βυζαντινός βίος και πολιτισμός, Γ΄, Αθήνα 1949
- 42 Κουρκουτίδου - Νικολαΐδου, Ε., Τούρτα, Α., Περίπατοι στη βυζαντινή Θεσσαλονίκη, Θεσσαλονίκη 1997
- 43 Κουρκουτίδου Νικολαΐδου, Ε., Αχειροποίητος. Ο μεγάλος ναός της Θεοτόκου. Δημοσίευμα Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου αρ. 232, Θεσσαλονίκη 1989
- 44 Κουρκουτίδου Νικολαΐδου, Ε., Τούρτα, Α., Περίπατοι στη βυζαντινή Θεσσαλονίκη, Αθήνα 1997
- 45 Κωτίδης, Α., Ζωγραφική του 19ου αιώνα, Αθήνα 1995
- 46 Μαϊτός, Ι., (ιερέυς), Ο Ναός του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης: ιστορία, τέχνη, παράδοση, Θεσσαλονίκη 1982

- 47 Μανάφης, Κ., (εκδ.), Σινά. Οι θησαυροί της Ιεράς Μονής Αγίας Αικατερίνης, Αθήναι 1990
- 48 Μανιάτης, Γ., Μαλέα, Α., Οι ψηφιδωτές εικόνες της Ιεράς Μονής Ξενοφώντος του Αγίου Όρους: Τεχνολογική εξέταση των ψηφιδωτών: Βυζαντινές εικόνες. Τέχνη, τεχνική και τεχνολογία. Διεθνές συμπόσιο, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών. 20-21 Φεβρουαρίου 1998, Ηράκλειο 2002, 139-150
- 49 Μαντάς, Απ., Το εικονογραφικό πρόγραμμα του ιερού Βήματος των μεσοβυζαντινών ναών της Ελλάδας (843-1204), Αθήνα 2001
- 50 Μενεβίσογλου Παύλου (Μητροπολίτου Σουηδίας), Οι πρόλογοι του Συντάγματος - Νομοκάνονος "είς δεκατέσσαρας τίτλους", "Αναφορά εις μνήμη Μητροπολίτου Σάρδεων Μαξίμου", 1914-1915, τ. Δ', Γενεύη 1989
- 51 Μέντζος, Α., Τα ψηφιδωτά της ανοικοδόμησης του ναού του Αγίου Δημητρίου στον 7ο αιώνα μ.Χ., Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Βυζαντινά Κείμενα και Μελέτες 54, Θεσσαλονίκη 2010
- 52 Μέντζος, Α., Το προσκύνημα του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης στα βυζαντινά χρόνια. Εταιρεία των Φίλων του Λαού, Κέντρον Ερεύνης Βυζαντίου αρ. 1, Αθήναι 1994
- 53 Μέντζος, Α., «Το ανάκτορο και η Ροτόντα της Θεσσαλονίκης: νέες προτάσεις για την ιστορία του συγκροτήματος», Βυζαντινά, τ. 18 (1995-1996), σσ. 339-363
- 54 Μεταλληνού, Γ., "Όμολογῶ ἐν βάπτισμα". Ερμηνεία και εφαρμογή του ζ' κανόνος της Β' Οικουμενικής Συνόδου από τους Κολλυβάδες και τον Κωνσταντίνο Οικονόμου, Αθήναι 1983 (1996)
- 55 Μιχελής, Π. Α., Αισθητική θεώρηση της Βυζαντινής Τέχνης, Αθήνα 2015
- 56 Μοναχού Θεοκλήτου Διονυσιάτου, Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης. Ο βίος και τα έργα του (1749-1809), Αθήνα 1959
- 57 Μουτσόπουλος, Ν. Κ., Η Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη. Αρχαιολογική έρευνα και αναστήλωση του μνημείου, Κατσαρός, Β. Κ. (επιμ.), Θεσσαλονίκη 2013
- 58 Μουτσόπουλος, Ν., Κατσαρός, Β., Η Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη: αρχαιολογική έρευνα και αναστήλωση του μνημείου, Θεσσαλονίκη 2013
- 59 Μπακιριτζής, Χ., "Άγιος Δημήτριος", Ψηφιδωτά της Θεσσαλονίκης 4ος - 14ος αιώνας, Αθήνα 2012
- 60 Μπακιριτζής, Χ., Αγίου Δημητρίου Θαύματα. Οι Συλλογές αρχιεπισκόπου Ιωάννου και Ανωνύμου. Ο βίος, τα θαύματα και η Θεσσαλονίκη του Αγίου Δημητρίου, Εισαγωγή, σχόλια, επιμέλεια Μπακιριτζής, Χ., Μετάφραση Σιδέρη, Α., Αθήνα 1997
- 61 Μπακιριτζής, Χ., Κουρκουτίδου Νικολαΐδου, Ε., "Ροτόντα", Ψηφιδωτά της Θεσσαλονίκης 4ος - 14ος αιώνας, Αθήνα 2012
- 62 Μπακιριτζής, Χ., Η βασιλική του Αγίου Δημητρίου, Θεσσαλονίκη 1986
- 63 Μπαλτογιάννη Χ., "Η Παναγία στις φορητές εικόνες". Στο: Μήτηρ Θεού. Απεικονίσεις της Παναγίας στη βυζαντινή τέχνη, Βασιλάκη, Μ. (επιμ.), Αθήνα 2000, 139-153
- 64 Μπούρας, Χ., Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, Αθήνα 2001
- 65 Μπούρας, Χ., Ιστορία της Αρχιτεκτονικής. Τόμος 2ος, Αθήνα 2001
- 66 Νάσση, Χρ., Η τέλεση της Θείας Ευχαριστίας: κανονική διδασκαλία και πράξη, Θεσσαλονίκη 2006
- 67 Νικόδημος Αγιορείτης, Πηδάλιον, Εισαγωγή υπό αρχιμ. Ειρηναίου Δεληδήμου, Θεσσαλονίκη 1982
- 68 Νικοδήμου, Μ., Τὸ ἐκκλησιαστικόν δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, μτφρ. Μελετίου Αποστολόπουλου, Ἐν Ἀθήναις 1906
- 69 Νταντάλια Δράκου, Φ., "Ζητήματα χρονολόγησης και εικονογραφίας νομισματικών πηγών της υστερορωμαϊκής περιόδου". Στο: Ενατενίσεις. Περιοδική έκδοση Ιεράς Μητρόπολης Κύκκου και Τηλλυρίας, Τεύχος 34, Ιανουάριος - Ιούνιος 2020, σελ. 144-161

- 70 Νταντάλια Δράκου, Φ., “Η θέση της Κωνσταντινούπολης στην αυτοκρατορία και η απόδοσή της στις νομισματικές πηγές της υστερορωμαϊκής περιόδου”. Στο: Ενατενίσεις. Περιοδική έκδοση Ιεράς Μητρόπολης Κύκκου και Τηλλυρίας, Τεύχος 12, Σεπτέμβριος - Δεκέμβριος 2010, 73-83
- 71 Νταντάλια Δράκου, Φ., “Χριστιανικά σύμβολα και πολιτική προπαγάνδα στις πηγές της υστερορωμαϊκής περιόδου”. Στο: Ενατενίσεις. Περιοδική έκδοση Ιεράς Μητρόπολης Κύκκου και Τηλλυρίας, Τεύχος 10, Ιανουάριος - Απρίλιος 2010, 94-100
- 72 Νταντάλια Δράκου, Φ., “Ο Μέγας Κωνσταντίνος και ο Χριστιανισμός. Η θρησκευτική πολιτική του Μεγάλου Κωνσταντίνου στην περίοδο της μονοκρατορίας του”. Στο: Ενατενίσεις. Περιοδική έκδοση Ιεράς Μητρόπολης Κύκκου και Τηλλυρίας, Τεύχος 9, Σεπτέμβριος - Δεκέμβριος 2009, 96-104
- 73 Νταντάλια Δράκου, Φ., “Ο χριστιανισμός και η εκκλησία στην Κύπρο κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο”. Στο: Ενατενίσεις. Περιοδική έκδοση Ιεράς Μητρόπολης Κύκκου και Τηλλυρίας, Τεύχος 8, Μάιος - Αύγουστος 2009, 80-85
- 74 Νταντάλια Δράκου, Φ., “Ο Μέγας Κωνσταντίνος και ο Χριστιανισμός. Αξιολόγηση άμεσων πηγών υπό το φως της μετάβασης από ένα “εθνικό” παρελθόν στο “χριστιανικό” παρόν. Στο: A tribute to the A. G. Leventis Foundation on the occasion of its 20th Anniversary, Coordinator: Anastasia Serghidou, The A. G. Leventis foundation, Nicosia 2000, 217-242
- 75 Ξυγγόπουλος, Α., Τα ψηφιδωτά του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1969
- 76 Παζαράς, Θ. Ν., Η Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου, Θεσσαλονίκη 1985
- 77 Παζαράς, Θ., Η Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη, Δημοσίευμα Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου αρ. 135, Θεσσαλονίκη 1985
- 78 Πανσελήνου, Ν., Βυζαντινή ζωγραφική. Η βυζαντινή κοινωνία και οι εικόνες της, Αθήνα 2010
- 79 Παπαγεωργίου, Α., “Βυζαντινή αρχιτεκτονική στην Κύπρο”. Στο: Το Βυζάντιο: Βυζάντιο και Κύπρος. Διαλέξεις λαϊκού Πανεπιστημίου, 6. Ιωαννίδης, Γ. Κ. (επιμ.), Λευκωσία 1998, 185-287
- 80 Παπαγεωργίου, Α., “Η βυζαντινή αρχιτεκτονική (4ος - 12ος αιώνας)”. Στο: Ιερά Μητρόπολις Μόρφου. 2000 χρόνια Τέχνης και Αγιότητας, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου και Ιερά Μητρόπολις Μόρφου, Λευκωσία 2000, 63-70
- 81 Παπαγεωργίου, Α., “Η Επισκοπή Σόλων”. Στο: Ιερά Μητρόπολις Μόρφου. 2000 χρόνια Τέχνης και Αγιότητας, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου και Ιερά Μητρόπολις Μόρφου, Λευκωσία 2000, 37-50
- 82 Παπαγεωργίου, Α., “Η χριστιανική τέχνη στην Κύπρο κατά την πρώτη χριστιανική χιλιετία”. Στο: Εκκλησία Κύπρου 2000 χρόνια χριστιανισμού. Πρακτικά επιστημονικού Συνεδρίου, Λευκωσία, 9-11 Ιουνίου 2000 Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Αρχάγγελος. Γιάγκου, Θ. (επιμ.), Λευκωσία 2002, 283-362
- 83 Παπαγεωργίου, Α., Η Επισκοπή Σόλων. Στο: Ιερά Μητρόπολις Μόρφου. 2000 χρόνια Τέχνης και Αγιότητας, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου και Ιερά Μητρόπολις Μόρφου, Λευκωσία 2000, 37-50
- 84 Παπαγεωργίου, Α., Η Κύπρος κατά τους βυζαντινούς χρόνους. Κύπρος, Ιστορία, προβλήματα και Αγώνες του λαού της, Τενεκίδη, Γ. (επιμ.), Κρανιδιώτη, Γ., Αθήνα 1982
- 85 Παπαγεωργίου, Α., “ Βυζαντινή αρχιτεκτονική στην Κύπρο”. Στο: Το Βυζάντιο: Βυζάντιο και Κύπρος. Διαλέξεις λαϊκού Πανεπιστημίου, 6. Ιωαννίδης, Γ. Κ. (επιμ.), Λευκωσία 1998, 185-287
- 86 Παπαζώτος, Θ., Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μνημεία της Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1997
- 87 Παπαϊωάννου, Κ., Βυζαντινή και Ρωσική Ζωγραφική, Αθήνα 2007
- 88 Παπαμαστοράκης, Τ., Ο διάκοσμος του τρούλου των ναών της παλαιολόγειας περιόδου στη Βαλκανική χερσόνησο και την Κύπρο, Αθήνα 2001
- 89 Πελεκανίδης, Στ., Παλαιοχριστιανικά μνημεία της Θεσσαλονίκης: Αχειροποίητος, Μονή Λατόμου, Θεσσαλονίκη 1979

- 90 Πενέλης, Γ., “Κατασκευαστική αναστήλωση Ι. Ν. Αχειροποιήτου Θεσσαλονίκης”, Μνημείο και Περιβάλλον, τ. 3 (1995), σσ. 102-109
- 91 Ποταμιανός, Ι., Το Φως στη βυζαντινή εκκλησία, Θεσσαλονίκη 2000
- 92 Πουλημένος, Γ., Από τον Χριστιανικό Παρθενώνα στον Λύσανδρο Καυταντζόγλου, Αθήνα 2006
- 93 Πουλημένος, Γ., Η Ελλαδική ναοδομία στην περίοδο του νεοκλασικισμού (1830-1912), Αθήνα 1997
- 94 Σέμογλου, Α., “Η τέχνη του Αγίου Όρους κατά τον 15ο και 16ο αιώνα”, Το Άγιον Όρος στον 15ο και 16ο αιώνα. Από την κρίση στην Αναγέννηση, Θεσσαλονίκη 2011, 171-249
- 95 Σέμογλου, Α., “Οι αθωνικοί χοροί, χώροι δογματικών διατυπώσεων: Νέοι εικονογραφικοί χειρισμοί κατά τον 16ο αιώνα και το ερμηνευτικό τους περιεχόμενο”, Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου “Το Άγιον Όρος στον 15ο και 16ο αιώνα”, Θεσσαλονίκη 25-27 Νοεμβρίου 2011, Θεσσαλονίκη 2012, 345-365
- 96 Σιώτου, Μ., Ιστορία και θεολογία των ιερών εικόνων, Αθήνα 1990
- 97 Στεφανίδου, Β., Έκκλησιαστική Ιστορία άπ’ αρχής μέχρι σήμερα, Αθήνα 1978
- 98 Στουφή Πουλημένου, Ι., Από τους Ναζαρηνούς στον Φ. Κόντογλου. Θέματα νεοελληνικής εκκλησιαστικής ζωγραφικής, Αθήνα 2007
- 99 Στουφή Πουλημένου, Ι., Χριστιανική και Βυζαντινή Αρχαιολογία και Τέχνη, Αθήνα 2011
- 100 Συλλογικό - Ευγενίδου, Δ., Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά μνημεία της Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1997
- 101 Τάντσης, Α., Η αρχιτεκτονική σύνθεση στο Βυζάντιο. Εισαγωγή, Θεσσαλονίκη 2012
- 102 Τριαντάρη Μαρά, Σ., Η έννοια του κάλλους στο Διονύσιο Αρεοπαγίτη. Θεωρητική προσέγγιση της βυζαντινής τέχνης, Θεσσαλονίκη 2000
- 103 Τρωϊάνος, Σπ., ‘Η Ζ’ Οικουμενική Σύνοδος και τὸ νομοθετικὸν αὐτῆς ἔργον, Αθήνα 1989
- 104 Τσιγάρας, Γ., Η εικονολογία του Θεοδώρου Στουδίτη, Θεσσαλονίκη 2011
- 105 Τσιγάρας, Γ., Μελέτες ιστορίας της μεταβυζαντινής τέχνης, Θεσσαλονίκη 2013
- 106 Τσιγάρας, Γ., Οι ζωγράφοι Κωνσταντίνος και Αθανάσιος. Το έργο τους στο Άγιον Όρος (1752-1783), Αθήνα 2003
- 107 Τσιγαρίδας, Ε. Ν., Φορητές εικόνες στη Μακεδονία και το Άγιον Όρος κατά τον 13ο αιώνα, ΔΧΑΕ 21 (2000), 123-155
- 108 Τσιγαρίδας, Ε., Μονή Λατόμου (Όσιος Δαβίδ), Θεσσαλονίκη 1987
- 109 Τσιτουρίδου, Α., Η Παναγία των Χαλκείων. Δημοσίευμα Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου αρ. 161, Θεσσαλονίκη 1985
- 110 Φειδά, Βλ., Πηδάλιον και εκκλησιαστική συνείδηση, Ορθόδοξη Μαρτυρία 45, Κύπρος 1995, 78-84
- 111 Φούλιας, Α., Ο ναός της Παναγίας της Αγγελόκτιστης στο Κίτι Λάρνακας, Λευκωσία 2004
- 112 Φουντούλη, Ιω., Λειτουργία προηγιασμένων, Θεσσαλονίκη 1975
- 113 Χαραλαμπίδης, Α., Συμβολή στη μελέτη της επτανησιακής ζωγραφικής του 18ου και 19ου αι., Ιωάννινα 1978
- 114 Χαραλαμπίδης, Α., Η Ιταλική Αναγέννηση. Αρχιτεκτονική - Γλυπτική - Ζωγραφική, Θεσσαλονίκη 2014
- 115 Χαραλαμπίδης, Κ., Τα μνημεία της Ραβέννας, Θεσσαλονίκη 2002
- 116 Χατζηδάκης, Μ., Δρακοπούλου, Ε., Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450-1830), Αθήνα 1997
- 117 Χατζηδάκης, Ν., Βυζαντινά ψηφιδωτά, Ελληνική Τέχνη, Αθήνα 1994
- 118 Χατζηδάκης, Μ. (επιμ.), Εικόνες της Κρητικής τέχνης: από τον Χάνδακα ως την Μόσχα και την Αγία Πετρούπολη. Κατάλογος έκθεσης, Αθήνα 1993
- 119 Χατζηδάκης, Μ., Ο κρητικός ζωγράφος Θεοφάνης: η τελευταία φάση της τέχνης του στις τοιχογραφίες της Ιεράς Μονής Σταυρονικήτα, Άγιο Όρος 1986
- 120 Χατζούλη, Γ., Ο τοιχογραφικός διάκοσμος της λιτής του καθολικού της μονής Βαρλαάμ Μετεώρων. Συμβολή στη μελέτη της μεταβυζαντινής ζωγραφικής του 16ου αιώνα, Ιωάννινα 1998

Ξένη βιβλιογραφία

- 1 Asutay Effenberger, N., Effenberger, A., Byzanz. Weltreich der Kunst, München 2017
- 2 Bente, K., Hjalmar, T., Η Ροτόντα της Θεσσαλονίκης και τα ψηφιδωτά της, Θεσσαλονίκη 2016
- 3 Bettling, H., Bild und Kunst. Eine Geschichte des Bildes von dem Zeitalter der Kunst, München 1990
- 4 Bisconti, F., "The Emergence of Christian Art: Old Themes and New Meanings", Transition to Christianity, Art of Late Antiquity, 3rd-7th Century A.D., N.Y. 2011, 58-60
- 5 Brandt, H., Geschichte der römischen Kaiserzeit. Von Diokletian und Konstantin bis zum Ende der konstantinischen Dynastie (284-363), Berlin 1998
- 6 Bryer, A. A. M., Georghallides, G. S. (Ed.), The Sweet Land of Cyprus: papers given at the Twenty-Fifth Jubilee Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham 1991
- 7 Constantelos, D. J., Clerics and Secular Professions in the Byzantine Church, εις «Βυζαντινά», τομ. 13. Δώρημα στον Ιωάννη Καραγιαννόπουλο, Θεσσαλονίκη 1985
- 8 Cormack, R.: Byzantine Art, Oxford 2000
- 9 Cvijetic, N., Vasiljevic, M. (ed.), Seeing the Invisible. Proceedings of the Symposium on Aesthetics of the Christian Image (Stanford University, March 5, 2016), Alhambra 2016
- 10 Delvoye, Ch., Βυζαντινή Τέχνη, Αθήνα 1988
- 11 Forsyth, C. H., Weitzmann, K., The Monastery of Saint Catherine at Mount Sinai: The Church and Fortress of Justinian, Ann Arbor Uni. 1971
- 12 Gilento A., Byzantinisches Sizilien und Süditalien, Petersberg 2006
- 13 Huskinson, J., "Rivers of Roman Antioch", Personifications of the Greek World, London 2004, 247-264
- 14 James, L., Mosaics in the Medieval World: From Late Antiquity to the Fifteenth Century, Cambridge University Press, 2017
- 15 Kitzinger, E., I Mosaici del periodo Normanno in Sicilia. VI. La Cattedrale di Cefalu, La Cattedrale di Palermo e il Museo Diocesano mosaici profani, Palermo 2000
- 16 Kleinbauer, W. E., The Iconography and the Date of the Mosaics of the Rotunda of Hagios Georgios, Viator 3 (1972), 27-107
- 17 Krautheimer, R., Παλαιοχριστιανική και Βυζαντινή Αρχιτεκτονική, Αθήνα 1991
- 18 Lilie, R. J.: Einführung in die byzantinische Geschichte, Stuttgart 2007
- 19 Lowden, J.: Early Christian and Byzantine Art, London 1997
- 20 Mango, C., Byzantine Architecture, New York 1976
- 21 Mango, C., Βυζάντιο, η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης, Αθήνα 1988, 301-330
- 22 Mango, C.: Byzantium, The Empire of New Rome, London 1980
- 23 Megaw, A. H. S., "Interior decoration in Early Christian Cyprus". XVe Congrès International d' études Byzantines, Rapports et Co-Rapports, V. Chypre dans le Monde Byzantin, 4. L' art paléochrétienne de Chypre, Athènes 1976
- 24 Megaw, A. H. S., Byzantine Architecture and Decoration in Cyprus: Metropolitan or Provincial?, DOP 28 (1974), 59-66
- 25 Megaw, A. H. S., Excavations at the episcopal Basilica of Kourion in Cyprus in 1974 and 1975: A preliminary Report, D.O.P. 30, 1976, 345-371
- 26 Megaw, A. H. S., Hawkins, E. J. W., The Church of Panagia Kanakaria at Lythrankomi in Cyprus, Its Mosaics and Frescoes, Washington 1977
- 27 Megaw, A. H. S., Mosaici parietali paleobyzantini di Cipro, Corci 32 (1985), 137-198
- 28 Megaw, A. H. S.: Byzantine Architecture and Decoration in Cyprus: Metropolitan or Provincial?, DOP 28 (1974), 59-66

- 29 Megaw, A. H. S.: Excavations at the episcopal Basilica of Kourion in Cyprus in 1974 and 1975: A preliminary Report, D.O.P. 30, 1976, 345-371
- 30 Megaw, A. H. S.: Interior decoration in Early Christian Cyprus. XVe Congrès International d' études Byzantines, Rapports et Co-Rapports, V. Chypre dans le Monde Byzantin, 4. L' art paléochrétienne de Chypre, Athènes 1976
- 31 Mitford, T. B., Roman Cyprus, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Temporini, H. (Hsg.), Berlin, New York 1980, part VII, 7, 1, 1375-1383
- 32 Mommsen, Th., Römisches Strafrecht, Λειψία 1899, ανατ. Graz 1955
- 33 Ntantalía Drakou, F., "Apostel Barnabas. Seine Mission und sein Kloster auf Zypern". In: Studia hellenistica at historiographica. Festschrift zum 65 Geburtstag von Prof. Dr. Andreas Mehl. Martin - Luther - Universität Halle - Wittenberg, Institut für Alte Geschichte. Brüggeman, Th. (Hrsg.), Halle / Saale 2010, 265-286
- 34 Ntantalía, F., "Aspekte der Darstellung der Constantinopolis auf Bronzemedallions in der Zeit Constantins I. und seiner Söhne". In: XII. Internationaler Numismatischer Kongress Berlin 1997. Akten - Proceedings - Actes. II. Hrsg. von Bernd Kluge und Bernhard Weisser. Gebr. Mann Verlag, Berlin 2000, 821-829
- 35 Ntantalía, F., Bronzemedallions unter Konstantin dem Großen und seinen Söhnen. Die Bildtypen der Constantinopolis und die kaiserliche Medaillonprägung von 330 - 363 n. Chr. Saarbrücker Studien zur Archäologie und alten Geschichte 15, Saarbrücker Druckerei und Verlag, Saarbrücken 2001
- 36 Papageorghiou, A., L' Architecture Paléochrétienne de chypre, XXXII Corso di Cultura sull' Arte Ravennate e Biyantina, Ravenna 1985
- 37 Rodley, L., Εισαγωγή στη βυζαντινή τέχνη και αρχιτεκτονική, μτφρ. Μ. Βέικου, Αθήνα 2010
- 38 Schreiner, P., Byzanz 565-1453, München 2011
- 39 Semoglou, A., "La mosaïque de Hosios David à Thessalonique· Une interpretation néotestamentaire", Cah. Arch. 54, 2011-2012, 5-16
- 40 Spieser, J. M., "Η αυτοκρατορική και χριστιανική τέχνη. Ενότητα και διαφορές", στο: C. Morrison (επ.), Ο Βυζαντινός κόσμος, τ. Α', Η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, Αθήνα 2007, 307-391
- 41 Spieser, J. M., Thessalonique et ses monuments du IVe au Vie siècle. Contribution à l'étude d'une ville paléochrétienne, Paris 1984
- 42 Troianos, Sp., Nomos und Kanon in Byzanz, Kanon 10 (1991) 37 επ.
- 43 Vieweger, D., Archäologie der biblischen Welt, Gütersloh 2012
- 44 Weitzmann, K., Kessler, H. L.: The Frescoes of the Dura Synagoge and Cristian Art, Washington D.C. 1990
- 45 Zwickel, W., "Biblische Archäologie (Teil I)", TRu 79 (2014) 257-293
- 46 Zwickel, W., "Biblische Archäologie (Teil II)", TRu 79 (2014) 393-417
- 47 Zwickel, W., "Biblische Archäologie", TRu 66 (2001) 288-309
- 48 Zwickel, W., Settlement History around the Sea of Galilee from the Neolithic to the Persian Period. AAT 86, Münster 2017